

HAGYOMÁNY

Mesék, mesemondók, mesegyűjtők

Adatok a magyar népmese kutatás történetéhez

A Magyar Népmese Napja alkalmából

A Magyar Olvasó Társaság javaslatára 2005 óta minden évben szeptember 30-án, Benedek Elek (1859–1929) író, újságíró, szerkesztő, mesegyűjtő és meseíró, „*a nagy mesemondó*”, a magyar gyermekirodalom egyik megteremtője születésnapján ünnepeljük A Magyar Népmese Napját.

Az ez évi, tizenkilencedik népmeseünnep alkalmából mesélek el az alábbiakban néhány – (mese)szám szerint 7 –, mesékről, mesemondókról és mesegyűjtőkről szóló anekdotikus történetet.

MESEMONDÁS PARANCSSZÓRA?

A magyar folkloristák tavaly ünnepelték 200. évfordulóját annak, hogy Gaal György irodalmár, költő és műfordító, „*a magyar mesevilág első fölfedezője*”,¹ Bécsben német nyelven, *Mährchen der Magyaren* címmel kiadta a legelső népmese-gyűjteményünket: általa gyűjtött és átírt, átfogalmazott 17 magyar népmesét.²

A gyűjteménnyel kapcsolatban figyelemre méltó anekdotikus történet maradt fenn és terjedt el a szakirodalomban és ez alapján a népszerűsítő művekben, újság- és folyóirat-cikkekben egyaránt – elsősorban Ortutay Gyulának köszönhetően, aki több dolgozatában említette, az 1960-ban három kötetben megjelent reprezentatív meseválogatás bevezető tanulmányában például a következőket írta:

„*Gaal György készíti, aki az egyik legnevesebb Eszterházy herceg könyvtárosa volt. [...]*

Bécsi könyvtárosnak nehéz magyar meséket gyűjteni, de nem lehetetlen: a Bécsben állomásozó nagykun huszárezred katonái között gyűjtött. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárájában ott van a Máriássy-huszárezred katonáinak lejegyzése, akik óbesterük parancsára nehézkes vonásokkal leírták emlékezetből meséiket. Némelyik mese aztán így kezdődik: »Vitéz Obester úrnak, Kovács János közhuszár alássan jelenti, hogy... Hol volt, hol nem volt...«³

A fent említett jubileumi évben – e sorok írójának felkérésére – Domokos Mariann eredt a nyomába annak, hogy mi a valóságtartalma és az eredete a – főképpen Ortutay Gyula által népszerűsített – történetnek.⁴

1 *Toldy Ferenc*: Magyar írók csarnoka. Gaal György. Magyar Sajtó I. 1855. [1–3.] [2.]

2 *Gaal, Georg von*: Mährchen der Magyaren. Wien, 1822. A Gaal által gyűjtött mesék először magyar nyelven: Gaal György magyar népmese-gyűjteménye. I–III. Kiadta: *Kazinczy Gábor–Toldy Ferenc*. Pest, 1857–1860.

3 *Ortutay Gyula*: A magyar népmese. In Magyar népmesék. Szerk. és a bevezetőt írta: *Ortutay Gyula*. A meséket válogatta és jegyzetekkel ellátta: *Dégh Linda–Kovács Ágnes*. I–III. Budapest, 1960. I. [5–66.] 26.

4 *Domokos Mariann*: „Kovács János közhuszár alássan jelenti...” Az első mesegyűjteményre vonatkozó ismereteink viszonylagosságáról. Néprajzi Hírek LI. 2022. 3. sz. 3–11.

A jeles fiatal folklorista a témáról írt dolgozatában megállapította, hogy „*Ortutay áttekintésében tényként jelenít meg jó néhány feltételezést, amelyeket a kutatás jelenlegi állása szerint semmilyen bizonyíték nem támaszt alá*”: a magyar huszárezred katonáitól való gyűjtés nem bizonyítható; csak feltételezés, hogy Gaal meselejegyző katonái a Máriássy-ezredbe tartoztak; a parancsba adott meseanyag-lejegyzésre nincsenek bizonyítékok, de ezt nem lehet elvetni; nem maradtak fenn „*Vitéz Obester úrnak...*” kezdetű mesék és a Kovács János név is ismeretlen.⁵

Domokos Mariann megállapította, hogy Ortutay a történetet már 1938-ban publikálta,⁶ annak forrása Solymossy Sándor műve⁷ volt, utóbbi Mészöly Gedeonnak arra a tanulmányára⁸ támaszkodott, amelyben a szerző a *Közkatonák meséi* című kéziratból⁹ közölt egy mesét.¹⁰

Végkövetkeztetésként megállapítható, hogy – az amúgy kedves –, több forrásból lekeletkezett színes, anekdotikus történet – amint erre Domokos Mariann is utal – nem a folklorisztika, hanem a folklór körébe tartozik.

A „NÓTÁS PAP” ÉS A NÉP

A hányatott sorsú és tragikus halált halt római katolikus papot, Kálmány Lajost, a „szegedi nemzet” (Bálint Sándor kifejezése) körében tevékenykedő néprajzi gyűjtőt kortársa, Móra Ferenc a „*legnagyobb*”,¹¹ „*a legkiválóbb magyar folklorista*”-nak¹² nevezte és az utókor is hasonlóan vélekedett róla, Ortutay Gyula például így: „*a legnagyobb magyar kutatók, s a legszerencsésebb kezű gyűjtők közé tartozott*”¹³

Sok kiváló tanulmányon és cikken kívül 7 értékes folklórkötetet köszönhetünk neki Szegedről és vidékéről, valamint a Temesközből¹⁴ és ő adta ki Ipolyi Arnold népmesegyűjteményét¹⁵ is.

Külön említendő a *Hagyományok* című művének II. kötete, amelyben „*az elsőnek megtalált nagy magyar mesemondó egyéniség, a népi alkotótehetség példája*”,¹⁶ az egyházaskéri Borbély Mihály meséit közölte.¹⁷ Ezzel előfutára, úttörője lett a mesekutatásban később kibontakozott, egyetlen mesemondó teljes repertoárját rögzítő ún. egyéniségvizsgáló módszernek.

5 Domokos M. 2022. 5–6.

6 Ortutay Gyula: Népmese, népdal – néprajzi hanglémez. Magyar Szemle XXXIV. 1938. 135. sz. 271–281.

7 Solymossy Sándor: A népmese és a tudomány. Budapest, 1938.

8 Mészöly Gedeon: „Egy Opsitos Katonáról. Méltóságos Obester Urnak ajánlva Varga József közvitéz 4 Compag.” Népműnk és Nyelvünk I. 1929. 178–189.

9 MTA KIK Kt. RUI 4-r 66. I. 12–18v.

10 Részletesebben lásd: Domokos M. 2022.

11 Móra Ferenc: Kálmány Lajos halála. Ethnographia XXX. 1920. [94–99.] 98.

12 Móra Ferenc: Az utolsó magyar sámán. Magyar Hírlap XXXVII. 1927a. 24. sz. [5–6.] 5.

13 Ortutay Gyula: Halhatatlan népköltészet. Néprajzi vázlatok. Budapest, 1966. 166.

14 Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. I. Pécskáról való. II. Elegyes. Arad, 1877–1878; *Uő.*: Szeged népe. I. Ős Szeged népköltése. II. Temesköz népköltése. III. Szeged vidéke népköltése. Arad, 1881–1891; *Uő.*: Hagyományok. I. Mesék és rokonműek. II. Borbély Mihály mondása után. I. Vác, 1914, II. Szeged, 1914.

15 Ipolyi Arnold mesegyűjteménye. Szerk.: Kálmány Lajos. Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam XIII. Budapest, 1914.

16 Péter László: Borbély Mihály. In *Uő.*: Kálmány Lajos. Válogatott tanulmányok. Szeged–Pécska, 2008a. [183–184.] 184.

17 Kálmány L. 1914. II. Lásd még Kálmány Lajos: Pingált szobák. Borbély Mihály meséi. Sajtó alá rendezte: Katona Imre. Újvidék, 1976; Kálmány Lajos: Alföldi gyűjtés. Közreadta: Forrai Ibolya–Raffai Judit. Magyar Népköltészet Tára XVI. Budapest, 2015.

A „nótás pap”-nak is nevezett¹⁸ Kálmány nehéz természetű, indulatos, hirtelen haragú ember volt. Móra írta róla: „Összeférhetetlen, hörcsögös természetű paraszt-pap” volt,¹⁹ „Azok közé az emberek közé tartozott, akik már a születésükkor el vannak jegyezve a fátummal s az élet napos oldalán is esőben járnak.”²⁰

Egyházi feletteseivel gyakran állt perben-haragban, sokszor áthelyezték, 1875 és 1910 között 13 helyen (!) szolgált²¹ (ami emberileg bizonyára megviselte őt, viszont a néprajzi gyűjtés szempontjából hasznos volt). Szenvedélyesen pipázott, nem vetette meg az italt, ahogy mondani szokta: „A bor, a népdal tőlem elválaszthatatlanok.”²²

Amilyen gyakran összeütközött előjáróival, olyan jó viszonyt ápolt a néppel. Berze Nagy János szerint „a néppel mintegy közös életet él”-t,²³ Móra Ferenc írta róla: „Mindeniütt a néppel fújt egy követ, amelynek egyre jobban magára szedte a szokásait is.”²⁴ „Kálmány valóban megvalósította a parasztsággal való együttélést, együttérzést” – olvashatjuk Ortutay Gyula egyik cikkében²⁵ és Katona Imre is hasonlóképpen fogalmazott: „mindig a nép ügye mellé állt, és minden tilalmazás, üldözés ellenére is kitartott mellette, valamint a népköltészeti gyűjtés mellett is”.²⁶

Még akkor is a népet védte, amikor annak talán nem is volt szüksége erre. Ezt példázza egy Móra Ferenc által feljegyzett és a *Hol termett az istenáldotta búza?* című írásában közölt történet,²⁷ amelyet az alábbiakban Péter László interpretálásában idézünk:

„A háború alatt jelent meg a gyógyulóban levő, s a népköltészeti kutatást újból lelkesen folytató öreg tudós jeles műve, a »Hagyományok«, Móra érdeklődve olvasta minden sorát, s rájött, hogy Kálmány egyik meséjének, a Jumercsáknak Gárdonyi »Egri csillagok« című regényével, egy másíknak meg Jókainak a varchonitákról szóló írásával van nagy rokonsága. Örült, hogy megtalálta a mese-témák örök vándorlását irodalomból folklórba s viszont. Örömeiben megírta fölfedezését Kálmánynak. »Gondoltam, örömet szerzek neki, ha nyomra igazítom.«

Jött az öregúr hozzám dühösen – folytatja Móra – le is szidott kegyetlenül.

– Hát hogy gondolhat ilyent öcsémuram, hogy a majsai gányó [dohánykertész] vette volna a mesét Jókaitól? Fordítva, öcsém, fordítva! Jókai vette a varchonitákat a majsai mesemondóktól.«

Egy szót se mertem többet szólni. Pappal, tudóssal, öreg emberrel külön-külön se szállok pörbe, hát egyszerre mind a hárommal hogy húznék ujjat!²⁸

TERRORISTAGYANÚS NÉPRAJZKUTATÓK

Az 1940-es évek közepén a Tolna és a Baranya vármegyei Völgyseg települése in az elűzött németek helyére telepített bukovinai székelyek körében már abban az évtizedben megkez-

18 Móra F. 1927a. 99.; Péter László: Irodalmi anekdoták. Tiszatáj X. 1956. 5. sz. [331–339.] 332.

19 Móra F. 1920. 96.

20 Móra F. 1927a. 6.

21 Raffai Judit: Kálmány Lajos. In Kálmány Lajos 2015. [499–513.] 502.

22 Péter L. 1956. 334.

23 Berze Nagy János: Kálmány Lajos mesegyűjteménye. Ethnographia XXVI. 1915. [93–115.] 105.

24 Móra F. 1927a. 6.

25 Ortutay Gy. 1966. 169.

26 Katona Imre: Kálmány Lajos, a szegedi és a vajdasági magyar népköltészet legnagyobb gyűjtője. Híd XXIX. 1965. 9. sz. [1118–1126.] 1121.

27 Móra Ferenc: Hol termett az istenáldotta búza? In *Uő.*: Véreim. Budapest, 1927b. 192–199.

28 Péter L. 1956. 335.; Péter László: Anekdoták. In *Uő.*: Kálmány Lajos. Válogatott tanulmányok. Szeged–Pécska, 2008b. [150–156.] 155.

dődött a néprajzi gyűjtés. Dégh Linda, a budapesti tudományegyetem Néprajzi Intézetének fiatal tanára, a később Amerikában élő és tanító, nemzetközi hírű tudós 1948 decembere és 1954 júniusa között gyűjtött Kakasdon az ott letelepült andrásfalvi székelyektől és hét kutatóút alkalmával mintegy 200 mesét és meseszerű elbeszélést rögzített.²⁹

Munkájának eredménye 1955-ben és 1960-ban jelent meg az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. és IX. köteteként *Kakasdi népmesék* címmel.³⁰

Az I. kötet a „Minden bizonnyal nemzetközi viszonylatban is a legkiemelkedőbb egyéniségek közé” tartozó, 74 éves írástudatlan asszony,³¹ Palkó Józsefné Zaicz Zsuzsánna 49 meséjét, majd a II. kötet eleje ugyanő 13 meséjét tartalmazza. Palkóné „Repertoárjának legjobb darabjai a nagy terjedelmű tündérmesék és tréfás mesék (reális mesék), melyek többnyire egy hősnő fájdalmas vagy mulatságos kalandjairól szólnak.”³²

Az első kakasdi gyűjtőutat 1948 decemberében, az egyetemi karácsonyi szünetben szervezte meg Dégh Linda. A csoport tagjai még Bodrogi Tibor, a Néprajzi Múzeumban abban az évben elhelyezkedő néprajzkutató muzeológus (az intézmény későbbi, 1961 és 1968 közötti főigazgatója) és egyetemi hallgatók: Bakó Ferenc, Sergő Erzsébet, Solymos Ede és Pesovár Ernő voltak.³³

Solymos Ede, a későbbi jeles halászatkutató és a bajai múzeum igazgatója (1950–1986) – e sorok írójának kérésére – megírta az első gyűjtőút történetét, ebből idézem a következő sorokat:

„A falu egy völgyben fekszik, körben a domboldalakon a szérűskertek, sorban a szalmakazlak. Második vagy harmadik nap kigyulladt egy szalmakazal. A bonyhádi tűzoltók vonultak ki és oltották el. Senki sem tudta, hogy történhetett. Másnap a falu másik sarkán lobbant lángra egy kazal. Most már a rendőrség is nyomozni kezdett. Harmadnap újabb tűz, megint másutt. Ez már gyújtogatás! A falu őrséget szervezett, de a járőr orra előtt is felcsapott a láng, máskor leültek pihenni, a hátuk mögött gyulladt ki a kazal. Azt már megállapították, hogy izzó taplót olajos rongyba csavarva dugtak a kazalba, s ez egy idő után kapott lángra, de ki csinálja? A szekszárdi kórházból voltak kihelyezett elmebetegek, ezeket lenyomozták, de nem volt piromániás köztük. A másik verzió, hogy kitelepített kakasdi sváb szivárgott haza, s ő teszi bosszúból, de nem találtak gyanús személyt. Akkor minket szedtek elő. Lindával kezdtek, rendőr kísérte be, ő felháborodva tiltakozott, hogy ilyent a csendőrök csináltak Ortutayval. Ettől udvariasak lettek, mert Tutus [Ortutay] akkoriban nagy ember volt. Arra hivatkoztak, hogy mi egész nap járjuk a falut, talán láttunk valami szokatlant. Mi azzal vágtunk vissza, hogy idegenek vagyunk, honnét tudjuk, mi a szokatlan, viszont minket állandóan figyelnek. Ennek a kísérgetésnek meg is lett az eredménye: kezdtünk gyanúsak lenni, végül a parancsnok kijelentette, hogy nem tudja garantálni testi épségünket. Ez után jobbnak láttuk összecsomagolni, és pánikszerűen elutazni. Szerencsénkre még ezután is volt néhány tüzeset, ami igazolta, hogy nem mi voltunk a gyújtogatók. Tudtommal sosem került elő a tettes. Hazafelé [Szekszárdon] újra bementünk a múzeumba, ahol az igazgató [Novák József] felesége nekünk támadt, hogy mit csináltunk, most ők már sosem mehetnek Kakasdra, mert ők is gyanúsak lesznek. Linda és Bodrogi nagyon dühösek lettek, jól összeveszték, mi pedig

29 Dégh Linda: *Kakasdi népmesék*. I–II. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII–IX. Budapest, 1955–1960. I. 1955. 10.

30 Dégh L. 1955, 1960.

31 Dégh L. I. 1955. 11.

32 Kovács Ágnes: Palkó Józsefné. In Magyar Néprajzi Lexikon. IV. Főszerk.: *Ortutay Gyula*. Budapest, 1981. 159–160.

33 Dégh L. I. 1955. 12.

hallgattunk. A karácsonyi szünet után hallottuk, hogy az asszony feljelentett bennünket a pártnál, hogy demokráciellenes kijelentéseket tettünk. Neveket nem tudott mondani, de jó személyleírást adott, ami csak a társaság két tagjára, a két párttagra illet, Lindára és Tiborra. Szerencsénk volt, rólunk nem tételezték fel, de ha bármelyikünket vádol, bajunk lehetett volna.”³⁴

A történetet 1983-ban az ELTE néprajz szakos hallgatóinak tartott egyik előadása keretében Bodrogi Tibor is elmesélte, amelyet Balázs Géza jegyzett le:

„Nem szeretek Magyarországon gyűjteni, mert rögtön begyűjtenek a rendőrök. Először 48-ban vittek be, mikor az első házigazdám földadt. [...] Kakasdon, ahogy megjelentünk, gyújtogatások kezdődtek a faluban. Az emberek elzárkóztak. – Ne tárgyaljon ezzel, szomszéd, inkább vágja bele a vasvillát! Másnap bevittek. Lekontrollálták, hogy mit csináltam éjjel. Aztán kiderült, azért voltam gyanús, mert előző nap a vegyesboltban vettem gyufát és cigarettát, majd a boltajtóból merőn szemléltem a tűzoltóraktárt.”³⁵

Szerencsére ez az intermezzo nem szegte kedvét Dégh Lindának, s így le tudta tenni a tudomány asztalára a *Kakasdi népmesék* két értékes kötetét!

HARMINC KILOMÉTER MESE

Vikár Béla 1889 őszén, Somogy megyei gyűjtőútja során Hetesen találkozott egy öreg béressel, Sütő Józseffel, akiről – egyebek mellett – a következőt írta:

„[...] Sütő 25 mesét mondott el nekem 2 nap alatt, és valóban egész erőmet kimerítette, anélkül, hogy én az ő mesekészletét ki tudtam volna meríteni.”³⁶ Később megjelent kötetében 18 mesét és mondát közölt, közülük 3 folklóralkotást Sütő József elmondása alapján.³⁷

Tehát Vikárt teljesen „kimerítette” a 25 mese lejegyzése. Mit szolt volna, ha olyan mesemondóval hozza össze a sors, mint például a zombói Tombác János vagy a szamosszegi Ámi Lajos?

Magyar Zoltán szerint az adatközlő, aki másfél-két tucat mesénél többet tudott elmondani, „az már valóban nagy formátumú mesemondó volt”³⁸

Minden idők egyik legnagyobb folklór- (és olvasással is tudatosan bővített) tudással rendelkező adatközlője a marosmagyarói születésű Büszke Kocsis Miklós Barabás volt, akitől több mint 700 népdalt, népmesét és történetet rögzítettek magnetofonszalagra.³⁹ Kovács Ágnes 1960 és 1967 között 31 tekercs népmeseanyagot vett fel tőle, de ezeket nem publikálta.⁴⁰

A galgamácsai népmesék és mondák közelmúltban megjelent monumentális gyűjteményében a gyűjtő, Villányi Péter olyan adatközlőket is felsorolt, akiknek prózarepertoárja 100 szöveg fölött van, a „csúcstartó”: Vircsák Mihályné Dudás Lídia 427 szöveggel.⁴¹

34 *Solymos Ede*: Kakasdi mesegyűjtés. Kézirat. Baja, 2007. Hála József archívumában.

35 *Hála József*: Anekdoták és történetek a magyar néprajztudomány köréből. In *Uő.*: Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből. Budapest, 2014. [404–470, 603–615.] 466.

36 *Vikár Béla*: Somogyi gyűjtőútmról. *Ethnographia* II. 1891. [118–123.] 121.

37 *Vikár Béla*: Somogy megye népköltése. Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam. VI. Budapest, 1905. 277–280, 320–343.

38 *Magyar Zoltán*: Levél Hála Józsefnek. Kelt: 2023. június 21. Kézirat. Hála József archívumában.

39 *Kovács Ágnes*: Büszke Kocsis Miklós Barabás. In Magyar Néprajzi Lexikon. I. Főszerk.: *Ortutay Gyula*. Budapest, 1977. [406–408.] 406.

40 *Benedek Katalin*: Levél Hála Józsefnek. Kelt: 2023. június 4. Kézirat. Hála József archívumában.

41 *Villányi Péter*: Galgamácsai népmesék és mondák. I–IV. Budapest, 2022. I. 269.

A fenti példákkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a nagy számok többféle műfajra vonatkoznak, nemcsak a népmesékre, az alábbi számok viszont csak az utóbbiakra utalnak.

A legnagyobb formátumú mesemondók 100-nál is több mesét tudtak. Lássunk erre néhány példát Tóth Gábor doktorandusznak (ELTE Néprajzi Intézet) a *Tyukodi népmesék*ben közölt táblázatából⁴² és kéziratos összeállítása⁴³ alapján: Papp János (Kállósejmen–Újfalu-rét-tanya) 180 mese (gyűjtő: Erdész Sándor, 1962), Jóni Ferenc (Ramocsaháza) 160 mese (gyűjtő: Erdész Sándor, 1960), Tarczali Ádám (Nyíregyháza) 144 mese (gyűjtő: Erdész Sándor, 1968), Baka András (Goszény) 125 mese (gyűjtő: Faragó József, 1957–1958), Adorján András (Biri) 101 mese (gyűjtő: Polónyi Péter, 1950 körül).

A publikált népmesék tekintetében az abszolút „rekorder” alighanem a szamoszegi Ámi Lajos, akit „világviszonylatban is a legkiemelkedőbb mesemondónak kell tartanunk”.⁴⁴ Voigt Vilmos írta róla 1979-ben: „A közelmúlt mesemondó-szenzációja volt a szamoszegi Ámi Lajos (1886–1963), akinél nem is tudjuk, mit csodáljunk inkább: meséinek horribilis mennyiségét (mintegy 262 történet!), szokatlanul logikus, őszarchaikus világfelfogását vagy folyton duzzadó mesei fantáziáját.”⁴⁵

Ámi Lajostól Erdész Sándor 1958. december 9. és 1962. március 24. között 262 mesét gyűjtött⁴⁶ és 250-et közölt három kötetben, összesen 1651 oldal terjedelemben.⁴⁷ A néprajzkutatónak a mesék rögzítésére 30 kilométernyi (ennyi a Budapest–Vác távolság!) hangszalagra volt szüksége...⁴⁸

NÉPMESÉK A BÍRÓSÁG ELŐTT

A zombói Tombác Jánost, „minden idők egyik legjobb mesemondó”-ját,⁴⁹ aki „Előadói biztonságával, stíluskészségével, megjelenítő erejével legjobb mesemondóink közé tartozik”,⁵⁰ tizenkét éven keresztül faggatta Bálint Sándor.⁵¹ Ennek eredménye 46 (a több változatban elmondottakkal együtt 51) mese lett,⁵² köztük a 68 nyomtatott oldal terjedelmű *Genovéva* és a 66 oldalas *Az elátkozott ország*.⁵³

A jeles mesemondó egyéniségének, alkotói erejének hangsúlyozása majdnem balul sült el, ugyanis halála után, 1976-ban örökösei, jogutódai képviselőjében a Szerzői Jogvédő Hivatal szerzői díj megfizetéséért pert indított a mesekötet megjelentetője, az Akadémiai Kiadó ellen.

Péter László írta a per megkezdése előtt: „A tudományos népmesekiadványoknak szerzői joggal való esetleges terhelése megdrágítaná kiadásukat, a kiadót kedvezőtlenül befolyásolná

42 Tóth Gábor: A tyukodi mesegyűjtés és a korszak mesegyűjtései. In *Andrásfalvy Bertalan–Kovács Ágnes: Tyukodi népmesék. I–II.* Szerk.: Tompos Krisztina–Tóth Gábor. Lakitelek, 2023. I. [19–55.] 24–25.

43 Az összeállítás a XX–XXI. századi legfontosabb mesegyűjtemények adatait tartalmazza. Köszönöm Tóth Gábornak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

44 Erdész Sándor: Egy szamosháti termelőszövetkezet mesemondója. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve III. 1960. Nyíregyháza, 1963. [177–191.] 180.

45 Voigt Vilmos: Mese. In *Magyar folklór.* Szerk.: *Ortutay Gyula.* Budapest, 1979. [205–257.] 233.

46 Erdész Sándor: Ámi Lajos meséi. I–III. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVIII. Budapest, 1968. I. 6–8.

47 Erdész S. 1968.

48 Erdész S. 1963. 185.

49 Katona Imre: Néprajzi útikalauz. X. A Duna–Tisza köze és a Dél-Tiszavidék magyar népművészete. Forrás XI. 10. sz. [88–96.] 93.

50 Bálint Sándor: Tombác János. In *Magyar Néprajzi Lexikon.* V. Főszerk.: *Ortutay Gyula.* Budapest, 1982. [312–313.] 313.

51 Bálint Sándor: Tombác János meséi. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. Budapest, 1975. 5.

52 Bálint S. 1975.

53 Bálint S. 1975. 81–148, 229–294.

az ilyenek kiadásának vállalására, hiszen az ezekre szánt változatlan összegből a jövőben kevesebb könyvet lehetne kiadni.⁵⁴

A Fővárosi Bíróság a Szerzői Szakértői Testület szakvéleményére alapozva szerzői díj megfizetésére kötelezte a kiadót,⁵⁵ vagyis 15 000 forintot ítelt meg az örökösöknek.⁵⁶

A döntés elleni fellebbezésben az Akadémiai Kiadó arra hivatkozott, „*hogy az első fokú bíróság álláspontja a néprajzi gyűjtőmunkának és anyaga közzétételének gátjává válhat*”⁵⁷ A kiadó a fellebbezéshez tekintélyes néprajzkutatók (Ortutay Gyula, Bodrogi Tibor, Istvánovits Márton és Katona Imre) szakvéleményét csatolta, a bíróság pedig „*ellenőrző szakvélemény*”-t kért Banó Istvántól.

Ezek alapján a néprajzkutatók számára 1977-ben kedvező döntés született, részlet az ítéletből:

„*A beszerzett szakvéleményekből, illetőleg a per egyéb anyagából a Legfelsőbb Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a felperes keresete érdemben alaptalan. Néhai Tombácz János meséi ugyanis nem tekinthetők olyan alkotásoknak, amelyek a Szit. (szerzői jogi törvény) 1. és 4. §-a szerinti védelem alá esnek.*”⁵⁸

MESEOLAJ

Az ebben az évben elhunyt Görög-Karády Veronika etnológus, nemzetközi hírű, elismert népmesekutató 1955-ben Budapesten kezdte meg egyetemi tanulmányait, s miután 1956-ban Nyugat-Európába emigrált, a bécsi egyetemen tanult, majd 1962-ben a párizsi Sorbonne-on etnológiából, prehisztórikus vallástörténetből és általános nyelvészetből szerzett diplomát. Ezt követően párizsi tudományos intézményekben dolgozott és többször végzett terepmunkát Afrikában. 1980-tól rendszeresen visszajárt Magyarországra, s nyugdíjazása után, az ezredfordulón végleg hazaköltözött és elsősorban cigány mesék kutatásával foglalkozott.

Ez irányú kutatásai során kiváló adatközlőre lelt a varsányi Berki János személyében.⁵⁹ Az 1980 és 1984 között folytatott gyűjtésről, kettejük kapcsolatáról írta egy helyen:

„*[...] sok szombatot és vasárnapot töltöttem a Berki család körében. [...] Ezek a »mesehétvégek« mindig hasonlóan zajlottak. Általában szombatonként délelőtt 10 óra felé állítottam be egy kollégával vagy egyedül. A nap a rövid ebédszünetet kivéve, este 8–9 óráig beszélgetéssel, meséléssel telt el. Berki János nem szívesen vált meg akkor sem tőlünk, s vasárnap reggel 10 órakor már érezhető türelmetlenséggel várt. Legtöbbször este 8-ig együtt voltunk.*”⁶⁰

Amikor Görög-Karády Veronika Berki Jánost felkereste, mindig vitt magával néhány üveg bort. A beszélgetés közben a feleség folyamatosan vitte az italt a férjének, amikor egy üveggel elfogyott. Ilyenkor mondták:

– Na, jön a meseolaj!⁶¹

54 Péter László: Tombácz János szerzői joga. Délmagyarország LXVI. 1976. 115. sz. 4.

55 Tárkány Szücs Ernő: Bírósági per népmese gyűjtemény kiadása folytán. Néprajzi Hírek VI. 1977. 3–4. sz. 118.; Uő.: A Tombácz-ügy néhány elvi kérdése. Néprajzi Hírek VII. 1978. 1–2. sz. [33–42.] 38–39.

56 Hajdú Endre: Jár-e szerzői díj a mesemondónak? Új Tükör XV. 1978. 8. sz. 46.

57 Hajdú E. 1978. 46.

58 Tárkány Szücs E. 1978. 39.

59 Görög Veronika: Berki János mesél cigány és magyar nyelven. Budapest, 1985; Uő.: Szalonnafa. Varsányi cigány népmesék. Elmondta Berki János és családja. Budapest, 1992; Uő.: A három út. Varsányi cigány mesék Berki Jánostól. Budapest, 2012.

60 Görög V. 1985. 11–12.

61 Görög Veronika szíves szóbeli közlése 2008. november 8-án.

Dobos Ilona érsekvadkerti mesemondója, Ordódy József is „meseolaj”-jal „működött”, amely az ő esetében nem bor, hanem pálinka volt.

A gyűjtő több helyen is közölte, hogy kevés pénzét sajnálta pálinkára költeni, de muszáj volt, mert másképpen nem eredt meg az adatközlő nyelve:

„Ordódy József már elmúlt nyolcvan esztendő, amikor Érsekvadkerten rokonainál felke-
restem. Miatta utaztam a faluba: híre távoli vidékekre is eljutott.

Első találkozásunk csalódást okozott. Már a kinézése is egészen más volt, mint amit vár-
tam. Egy hosszú szikár ember görnyedten ült a konyhában egy kényelmetlen »hokedlin«. Feje
teljesen tar volt, bajuszt, szakállt nem viselt. Egyik szemére vak volt. Barátságatlanul foga-
dott. Ő már mindent elfelejtett. Igaz, azelőtt három napig is mesélt egyfolytában. Hosszas
kérlelésem után azzal mentegetőzött, hogy ő csak úgy tud mesélni, ha előtte legalább egy deci
pálinkát iszik.

Másnap és a következő napokon már mindig pálinkával jelentem meg. Bevallom, kis na-
pidíjamat nem szívesen költöttem italtra, de láttam, hogy enélkül nem boldogulok. Meg sem
szólalt, míg a pálinkát fel nem hajtotta, s még utána is némán ült percekig, míg az ital nem
hatott.”

Aztán Dobos Ilona rájött, hogy jutányos áron jutott a mesékhez, mert, amint a fenti
történet befejezésekként írta:

„Csak később tudtam meg meséiből, hogy olcsón úsztam meg találkozásainkat. Szemle-
sütve, szégyenkezve hallgattam nem egy meséjét, amelyben a hős ha ismeretlen házba lép,
még mielőtt szót váltana a háziakkal, tüstént egy liter pálinkát hozat.”⁶²

A PÓRUL JÁRT GYŰJTŐ AVAGY KERESD A NŐT!

Ha a múltban a gyűjtők erotikus, pajzán mesékkal találkoztak, azokat nem közölték, mert
azt a korszellem nem engedte meg. Tudjuk például, hogy Vikár Béla somogyi mesélőjének,
a fent említett Sütő Józsefnek „igen huncut szövegű meséi is voltak, közlésre nem kerültek”.⁶³
Kálmány Lajos az említett Borbély-kötet bevezetőjében írta, hogy „több oly mese került a
felszínre, melyet sikamlósságánál vagy drasztikusságánál fogva semmiképpen sem lehetne
leírni”.⁶⁴ Ma már nincs akadálya az ilyen mesék közlésének, amire talán a legjobb példa
Burány Béla könyveinek sora.⁶⁵

2023 nyár elején jelent meg két kötetben, összesen 750 oldal terjedelemben a *Tyukodi
népmesék* (1955 és 1961 között Andrásfalvy Bertalan és Kovács Ágnes által gyűjtött 116 mese
és 10 népdal, CD-melléklettel és 70 képpel),⁶⁶ amely erotikus, szabadszájú tréfás történe-
teket is tartalmaz. Ezek olvasása közben jutott eszembe, hogy egyszer nekem is *majdnem*
sikerült ilyen folklóralkotásokat gyűjtenem.

62 *Dobos Ilona*: Gyémántkigyó. Ordódy József és Kovács Károly meséi. Budapest, 1981. 11. Lásd még: *Uő.*: Egy
folklórgyűjtő feljegyzései. Budapest, 1984. 133–134.; *Uő.*: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Budapest,
1986. 8.

63 *Völly István*: Somogyi „Kalevala”. Vikár Béla Somogyban. Somogyi Almanach 7. Kaposvár, 1959. 27.

64 *Bori Imre*: Borbély Mihály. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 7. 1971. június. [13–16.]
13–14.

65 Például: *Burány Béla*: Szomjas a vakló. 66 vajdasági magyar erotikus népmese. Újvidék, 1984; *Uő.*: Piros a
tromf. 77 vajdasági magyar erotikus népmese. [Zalaegerszeg, 1988]; *Uő.*: A legkisebb királylány kívánsága. 88
vajdasági erotikus és obszcén népmese. Budapest, 1990; *Uő.*: Állati mesék. 99 erotikus, obszcén és egyéb vajda-
sági magyar állatmese. [Szeged], 2002; *Uő.*: Mé piros a gólya csőre? Erotikus és obszcén népmesék a Délvidéken.
Budapest, 2007; *Uő.*: Délvidéki erotikus népmesék. CD. Szerk.: *Gruik Ibolya*. [Zenta], 2009.

66 *Andrásfalvy Bertalan–Kovács Ágnes*: Tyukodi népmesék. I–II. Szerk.: *Tompos Krisztina–Tóth Gábor*.
Lakitelek, 2023.

1981 nyarán Kocsis Mihály barátom társaságában gyűjtőutat tettem a Székelyföldön a népi kőfelhasználás (kőbányászat, kőfaragás) tanulmányozása céljából. Az első érintett faluban, a Nagy-Homoród menti Homoródjánosfalván kiváló kalauzra akadunk Márkos Ervin unitárius teológiai hallgató személyében. Miután kísérőnkkel felkerestük a még élő összes öreg kőfaragót, egyik este megjegyezte:

– Van a falunak egy jó mesemondója, mi csak Mesepapónak hívjuk, gyertek, elviszlek titeket hozzá.

Így is lett.

Barátunk megkérte az öreget, mondjon el nekünk néhány mesét. Mi egyre nagyobb érdeklődéssel hallgattuk történeteit, amelyek bizony – erotikusak, pikánsak voltak. Huncut mosollyal, a sikamlós részeken a szemével felénk csippentve, nagy átéléssel és élvezettel mesélt. A felesége a tűzhelynek támaszkodva, karjait a mellén összefonva, szúrós tekintettel nézte az öreget, közben a fejét csóválta. Akkor még nem tudtuk, hogy ennek később jelentősége lesz.

Távozáskor megbeszéltük, hogy másnap magnetofonkazettákra vesszük a teljes reper-toárját.

A következő nap reggel a magnetofonnal és számos kazettával „felfegyverkezve” kerestük fel újra Mesepapót.

Ünnepélyesen, frissen borotválva, állig begombolt fehér ingben fogadott minket, aztán mesélni kezdett. Mi pedig értetlenül hallgattuk és nem hittünk a fülünknek! Ugyanis szó sem volt a tegnapi történetekről, illetve alig lehetett azokra ráismerni, mert átugrotta, kihagyta a pikáns részeket, monoton hangon mondta a kilúgozott, a lényegüktől megfosztott szövegeket. Akárhogy könyörögtünk neki, nem volt hajlandó a tegnapi változatokat mesélni. Néhány próbálkozás után beláttuk, hogy ma itt nem terem számunkra babér. Egy idő után kikapcsoltuk a magnetofont és lógó orral távoztunk. Kiderült, hogy miután tegnap este elmentünk, a felesége megróttta őt és ezeket mondta neki:

– El fogják vinni a hangját Budapestre. Mit fognak ott szólni, hogy milyen ember maga? Hogy így, ilyeneket beszél.

Így lett szegényebb e sorok írója egy sikerélménnyel, a magyar néprajztudomány pedig néhány erotikus népmesével...

Hála József

HÍREK

Az Év Múzeuma 2023. A nagymúzeum kategóriában a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, a kismúzeum kategóriában a Kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum nyerte el Az Év Múzeuma 2023 díjat. Az ICOM Magyarország különdíját a Tatai Német Nemzetiségi Múzeum, a Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége különdíját a zalaegerszegi Göcseji Múzeum, az Országos Közgyűjtemények Szövetsége különdíját a cigándi Bodroghközi Múzeumportá vehette át 2023. június 4-én, a Ludwig Múzeumban rendezett *Sokszínű múzeum* című konferencián és díjátadón.